

4. Duchovní život a náboženství

Mayské náboženství a duchovní život vůbec je sice nejlépe zdokumentovanou součástí jejich kultury, zároveň ale součástí pro Evropana nejobtížněji pochopitelnou. Především je vlastně chybou oddělovat „všední“ a „náboženské“ záležitosti, neboť náboženství úzce souviselo se všemi aspekty mayského života. Žádná aktivita nebyla výlučně „světskou“. Přestože povšechně Mayové pojímali nebe jako domov bohů, pozemskou úroveň – znázorňovanou jako želví krunyř nebo krokodýlí hřbet plující na nedozírných vodách světového oceánu – jako domov lidských bytostí a podsvětí jako příbytek mrtvých, veškeré konání lidí a bohů, živých i mrtvých, se odvíjelo souběžně a vzájemně se prolínalo.

Všechny součásti vesmíru byly pro Maye ve větší či menší míře nadány božskou energií, kterou si v nekonečném koleběhu předávaly. Zánik zde přinášel nové zrození a život přetrvával jen díky zániku jiných součástí všehomíra. Mrtví se pouze přemístili z jednoho způsobu existence do jiného; zemřít mohli i bohové, s nimiž mocní jedinci, zejména kněží a vládci, mohli komunikovat během rituálů. Posvátnou mocí mohly být nadány krajinné prvky – potoky, jezera, krasové studny (*cenote*), jeskyně a hory; stejně jako živá stvoření, například jaguár, kajman, hadi a draví ptáci.

Proto nemůžeme mayská božstva násilím vpravovat do „panteonu“ ekvivalentního řeckým nebo římským „božským rodinám“ s přesně vymezenými funkcemi jednotlivých členů. V roce 1904 Paul Schellhas na základě studia kodexů jako první identifikoval některá z hlavních poklasických božstev a označil je písmeny A-P. Schellhasův kód je dodnes běžně používán, protože jména některých mayských bohů zůstávají předmětem diskuse a v ikonografii se objevují v odrazujícím

Božstvo Ix Chel tká – vyobrazení z Madridského kodexu

množství podob. Přebírali navzájem své atributy i svá jména nebo naopak přijímali jména nová, lokální. Mohli mít lidské nebo zvířecí rysy, někdy obojí; byli zároveň dobří a zlovolní, mužského nebo ženského pohlaví, mladí i staří, získávali jinou tvář ve dne a v noci a mohli být spojováni s různými barvami nebo světovými stranami.

Nicméně je třeba rozlišovat spekulativní rovinu náboženství a kult soustředěný na základní lidské potřeby, v případě Mayů tedy kult vody, kukuřice a plodnosti, a dále na uctívání nejnápadnějších z přírodních sil a nebeských těles. Slunce bylo nejen dárce světla, tepla a úrody, ale také vládcem časových cyklů a stvoření. Ztělesňoval je Kinich Ahau, „Pán sluneční tváře“. Měl mnoho podob vztahujících se k fázím sluneční pouti nad a pod zemí a spojených s představami života, smrti a znovuzrození. Měsíc byl vnímán velmi často jako žena, byť tomu tak nebylo vždy. Ženské ztělesnění Měsíce nazývali Mayové Ix Chel; tato bohyně byla rovněž patronkou tkaní, těhotenství a porodů. Mohla být zobrazována jako mladá a krásná žena s plnými ňadry, ale také jako stařena – podle toho, zda se jednalo o znázornění **49** narůstajícího nebo ubývajících měsíce. Hlavním centrem

jejího uctívání byl chrám na ostrově Cozumel. Pouze Měsíc v úplňku zobrazovali Mayové jako muže válečníka. Posledním velmi významným tělesem na nebi byla Venuše, jediná z planet, které Mezoameričané věnovali intenzivní pozornost. V Drážďanském kodexu je Venuše vyobrazena jako válečník útočící oštěpy na zemi. Byla zároveň významným symbolem války a její vyobrazení najdeme v klasickém období často na válečných standartách.

Itzamna, bůh v podobě starce se zahnutým nosem, byl zřejmě uctíván jako stvořitel vesmíru a patron písma a učnosti. Někdy na vyobrazeních na trůnu předsedá nižším božstvům. Nicméně ve vzájemném prolínání jednotlivých božstev a jejich atributů Itzamna mohl splývat se slunečním božstvem Kinich Ahau.

Chac, Bůh deště, blesků a bouří, patřil k tradičním mezoamerickým božstvům vláhy a plodnosti. Rovněž se objevuje v různých podobách, které jsou často spojovány se světovými stranami („Bílý Chac severu“, „Žlutý Chac jihu“ atd.) Ve své nejdobrotivější podobě byl spojován se zemědělstvím a plodností; ale přinášel i ničivé hurikány. Už v sídlištích předklasického období se postava, která je zřejmě prototypem tohoto boha, objevuje ve štukové nebo kamenné sošce, v reliéfu či na rytinách v podobě bytosti s dlouhým horním pyskem a nohama ve tvaru hadích hlav, která kráčí po vodě, chytá do sítě ryby a ukládá je do koše na zádech. V klasickém období vyobrazení Chaca kombinují antropomorfní a zoomorfní prvky. K jeho charakteristickým rysům patří výrazná stylizace úst ve formě plazi tlamy, s dlouhým, povislým nosem, který přechází až do „chobotu“ zatočeného směrem dolů, s hadíma očima; z koutků úst mu vyčnívají zahnuté tesáky. Protože Chac ovládal prostřednictvím deště veškeré vodní zdroje, sídlil podle mayské víry v pramenech i v nádržích *cenote* **50**

Mayské božstvo kukuřice

a z jeho moci nad blahodárnou vodou vyplývá i jeho další funkce patrona zemědělství. V mýtech z koloniálního období Chac pomocí blesků otevírá skály skrývající plodivou sílu kukuřice.

Právě božstvo kukuřice, jehož jméno patrně znělo Hun Nal, „První otec“, mělo ústřední místo v mayské představivosti. V ikonografii má kukuřičné božstvo „tonzurovanou“ a „olistěnou“ variantu, přičemž první má odpovídat zralé kukuřici, druhá mladé rostlině. V obou případech je to ale krásný, bohatě oděný mladý muž. Jeho úbor a atributy často přijímali mayští vládcové.

Toto jsou jména nejvýznamnějších mayských božstev; ale své patrony měla každá komunita a každá profesní skupina, každý jedinec byl pod ochranou vládců dne svého zrození. Bohové podle výkladu mayských kněží stvořili existující svět jako jeden z mnoha po sobě následujících cyklů stvoření a zkázy. Jeden z významných koloniálních textů, tzv. knihy

katastrofách. „Třináct bohů“, kteří v něm vystupují, jsou božstva třinácti úrovní nebes, jejich protivníky jsou božské devíti úrovní podsvětí. *„A bylo zajato Třináct bohů Devíti bohy. A přšel oheň a přšel popel a padaly stromy a kameny. A kameny a stromy se začaly tlouci, jedni proti druhým... A byli pohřbeni na pobřeží v písku, ve vlnách moře. A pak, jediným nárazem vln, přišly vody. A když byl ukraden Velký Had, podemlela se hvězdná klenba a země byla zatopena.“* (překlad Z. Kosticová)

Pozemský svět se dělil na čtyři hlavní směry; pátým směrem byl střed, jímž procházela osa, kolem níž bylo nebe vyzdviženo z oceánu v okamžiku stvoření, a která spojovala všechny úrovně světa. Zemskou osu často znázorňoval strom *ceiba* (vlnovník), s kořeny v podsvětí, s větvemi rozepjatými do tvaru kříže a sahajícími až do nebe. Mayské podsvětí o devíti vrstvách, Xibalba, bylo hrůzu nahánějící místo prostoupené puchem hniјících těl. Sem přicházeli mrtví se svou pohřební výbavou – vládci s bohatými poklady šperků, keramiky nebo doprovázeni obětovanými služebníky, prostí Mayové s několika jednoduchými nádobami a kouskem jadeitu v ústech.

Doba konání náboženských obřadů byla dopředu stanovována v souladu s kalendářem. Můžeme poměrně přesně rekonstruovat jejich průběh. K celkovému dojmu je ale třeba představit si zvuky trubek ze dřeva a mušlí, bubínků a chřestidel, vůni páleného kadidla a hustý kouř stoupající z obětních ohňů i pestrobarevné kostýmy tanečníků, snad i rostlinné a živočišné halucinogeny, které rozostřovaly vědomí a umožňovaly komunikaci s nadpřirozenem. Patříčné vykonávání rituálů dávalo duchovním a světským vůdcům podíl na udržování chodu světa. A ve většině z nich dominoval jeden klíčový komponent. Mayové věřili, že člověk

a bohové se potřebují navzájem. Bohové byli v těchto představách samozřejmě mnohem mocnější než člověk, přesto vyžadovali péči a nedbalost přísně trestali. Bohové měli na takovou péči nárok, vždyť oni dali lidem život. A lidé tento dar soustavně spláceli životadárnou tekutinou – krví. Přetrvání mayských bohů tak bylo vykupováno obětováním lidských bytostí. V mimořádném procesu vzájemnosti a neustálého kolování životní substance byli bohové krmeni, aby na oplátku pečovali o lidi a aby celý vesmírný řád zůstal zachován.

Je obtížné poznat skutečný rozsah lidských obětí v klasickém období. U poklasických Mayů se používal stejný výraz pro obětníka a pro válečného kapitána, což poukazuje na úzké propojení lidské oběti a války. U příležitosti politických událostí a veřejných svátků byli významní váleční zajatci veřejně předváděni a mučeni. Mohli být drženi v zajetí celé roky, dokud nebylo vybráno příznivé datum pro jejich smrt. Obětiny bohové přijímali prostřednictvím svých soch, pomazávaných krví; z plamene, dýmu a popele obětíních ohňů nebo ze speciálních nádob, do nichž byly obětiny vkládány. Tyto nádoby měly opět podobu bohů a v oblasti žaludku otvor, jímž byla znázorněná postava „vyživována“. Mayisté je označují slovem *chacmool*, novotvarem založeným na yucatecké mayštině (sami Mayové ale takto sochy rozhodně nenazývali).

Obětování bylo veřejným představením. Potvrzovalo sounáležitost lidí s bohy a zároveň upevňovalo moc těch, kdo styk lidí s bohy zprostředkovali. Ale i sami mayští vládcí a dokonce i jejich ženy prováděli rituály sebeobětování, během nichž sami sebe zraňovali a krev obětovali božstvům. Diego de Landa popsal sebeobětní praktiky takto: „*Prováděli špinavou a trapnou oběť; ti, kteří jí provozovali, se shromáždili*

v chrámu, postavili se do řady a udělali si malé dírky do mužských údů, šikmo ze strany, a skrz ně protáhli nejdelší kus provázku, jaký mohli, takže byli všichni provázaní a sešití; také pomazávali démona krví ze všech těchto částí a ten, který jí nabral nejvíce, byl považován za velmi statečného.“
(překlad Z. Kostičová)

Pouštění krve zároveň umožňovalo komunikovat s božskými silami; a co víc, sebeoběť byla nástrojem nadvlády. Toto pojetí dosvědčuje mytický cyklus *Popol Vuh*, respektive pasáž věnovaná „hrdinským dvojčatům“: zde obětník sám zemřel pod kamenným nožem a pak vstal z mrtvých, aby se ujal moci a vlády. Ze stejného důvodu praktikovali někdy Mayové rituální kanibalismus. Věřili totiž, že v okamžiku obětování se obětovaný stával bohem, na jehož počest zemřel. Pojídáním jeho těla i ostatní účastníci obřadu participovali na božských silách.

Nejdůležitější a nejčastější variantou lidské oběti byla v Mezoamerice oběť vyrváním srdce. Čtyři pomocníci přidrželi oběť za ruce a nohy na vypouklém kameni. Pátý, výše postavený kněz jí obsidiánovým nožem rozřízl vypjatou hrud' a vytrhl srdce. Ještě pulzující je zvedl do výše a skropil krví sochu příslušného boha. Dalšími možnostmi bylo stětí nebo vržení oběti do vodního zdroje. Mayové ale obětovali i psy, křepelky nebo krocany. Obětování kadidla nebo tabáku také vytvářelo dým, přinášející vidiny. Kadidla a potraviny se také ukládaly do jeskyní a jiných svatyní v horách. Z posvátného *cenote* v mayském středisku Chichén Itzá archeologové vyzvedli vedle kosterních pozůstatků lidských obětí i předměty z drahých kovů a kamenů i vzácné keramické nádoby. Poselství o věčném pohybu a obnově světa i o nutnosti živit božstva krví přinášela i míčová hra, oblíbená v celé Mezoamerice a kombinující v sobě prvek „světské“ zábavy i rituálu. **54**

Urozená žena obětuje krev z jazyka – vyobrazení z dveřního překladu v Yaxchilánu

Navenek se podobala sportovnímu utkání. Dvě družstva nastupovala proti sobě s jedním míčem na zdmi ohraničeném hřišti ve tvaru písmene I, tedy s dlouhou střední částí a krátkými příčnými prostory na obou koncích. Diváci přihlíželi z kamenných schodišť po obou stranách. Pravidla se mohla lišit město od města, obecně ale těžký míč vyrobený z tvrdého kaučuku musel projít určenou dráhou a zasáhnout body

vyznačené na obvodových zdech, případně proletět svislým kamenným kruhem, aniž se dotkl země. Hráči jej odráželi předloktím, holeněmi, boky a rameny. Mnohem zásadnější než způsob, jakým se hrálo, byla však symbolika míčové hry a další rituály s ní spojené, především pak lidská oběť utětím hlavy. Někteří autoři se z tohoto důvodu domnívají, že výsledky hry nebyly náhodně dané schopnostmi hráčů, ale že se jednalo o předem připravený rituál, při němž bylo dopředu jasné, kdo bude vítězem a kdo poraženým. I sami vládci se někdy účastnili této ritualizované formy hry. Kapitán poraženého družstva byl pak stát.

Míč v symbolickém vnímání hry ztělesňoval buď slunce, nebo hlavu boha plodnosti a kukuřice; významem hry může být opakování kosmických cyklů a ztělesnění času či symbolické ztvárnění boje mezi silami podsvětí a nebeskými božstvy. I protagonisté knihy *Popol Vuh* vyzývají podsvětní božstva ke hře: „*Nechť proti nám nastoupí k míčové hře., neboť k nim opravdu a vsutku chováme obdiv... A ať si přinesou svoji výstroj, své kroužky, své přilbice a ať přinesou své kaučukové míče.*” (překlad I. Slavík) Míčová hra se také mohla stát veřejným aktem zastupujícím nebo završujícím válečné střetnutí. Tak jako pyramidám a chrámům bylo i míčovým hřištím v mayských sídlištích věnováno v rozložení města ústřední místo. Míčový dvorec byl magickým prahem mezi všedním světem a nadpřirozenem.